

tó -, a keszthelyi Helikon-ünnep kapcsán írt szövegek olvashatók itt, hogy végül a *Niklai légia* című Berzsenyi-modorban szerzett költeményével záruljon Ta-

kács Gyula kis kötete, mintegy példáját nyújtva ezzel a költőutód hódolatának.

Gerold László
(Újvidék)

OLTVÁNYI AMBRUS: A SZELLEM SZENVEDÉLYE

Tanulmányok, cikkek, bírálatok. Az előszót írta Németh G. Béla. Lektorálta és jegyzetekkel ellátta Kerényi Ferenc. A bibliográfiát készítette Oltványi Noémi. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1994. 325 l.

Ez a tanulmánykötet Oltványi Ambrus több mint egy évtizede lezárt életművének szintézise: összefoglalása az 1955 és 1982 közötti negyedszázad munkásságának, értékösszegző viszonyítási pontja a kor irodalomtörténetének, filológus-utódaihoz szóló üzenete egy eszményeit tárgyából méríteni tudó és tárgyát elsősorban eszményeiben kereső személyiségnek. Egyszerre olvashatjuk itt a szakirodalmat és a benne tárgyiasított valómást, úgy, hogy az sohasem szándékosan alanyi, s csak a szövegek egymásra hatása által ragadható meg. A kötet tiszteletadás az előtt a tudós előtt, aki fiatalon kezdett el írni és fiatalon távozott, s akinek elég volt egy félszázadnál alig hosszabb élet annak megmutatására, hogyan lehet írni történelmi és egyéni betegségekkel dacolva arról a múlt-ról, amely egyszerre lehet példa és tanulság.

Németh G. Béla, az idősebb pályatárs és barát ezt a személyiséget mutatja be előszavában. Oltványi Ambrus nem függött egzisztenciálisan a kor intézményeitől, az állandó munka iránt elkötelezett önállósága felelt meg „lényre kiteljesítése és szabadsága kívánalmainak” (5.); elismerést nem hivatalosan, hanem munkásságának valódi megismerőtől kapott. Elsőrendű textológus, irodalom és történelem kapcsolatainak kivételes tudású ismerője volt, olyan kritikus, akinek munkáit „páratlanul vonzó etikai, szellemi, lelki magatartása” (7.) határozta meg, s a rá-

ció erejébe vetett hite, a felvilágosult liberalizmus hagyománya.

Oltványi Noémi alapította azt a díjat, amely a XIX. század irodalmának kutatóit jutalmazza minden évben, meghíva őket a ki sohasem tüntetett testvér előtti belső elszámolásra. Ő készítette el az életmű bibliográfiáját, amely 1947-től 1984-ig terjed, jellemző keretek között: az első, 15 évesen megjelentetett cikk címe „Az irodalom öntudata”; az utolsó, posztumusz írás a Falk Miksa Gróf Széchenyi István utolsó éveit és halála című könyvéhez írt utószó. Szalay László példája lehetett emögött: őt „tizenöt éves korában már tekintélyes literátorok érdekesítik barátságukra”, s tizenhetedik évében jelentős dolgot tett közzé (75–76.); az Oltványi Ambrus halála után megjelent utószó pedig, s éppen egy eszményi személyiség haláláról, a nagy romantikus jelkép megújulása.

Kerényi Ferenc gondozta a kötetet, amely négy nagy egységből áll: I. *Tanulmányok*, II. *Cikkek*, III. *Bírálatok*, IV. *A demokrácia kilátásai Magyarországon*. Az első Toldy Ferenc, Pulszky Ferenc, Eötvös József és Széchenyi István, a második Szász Károly, Irinyi József, Horváth Mihály, Teleki László, Alexis de Tocqueville és John Stuart Mill munkásságát elemzi. A harmadik azokat a bírálatokat tartalmazza, amelyek Gyulai Pál kritikáinak Fontes-kötetével, Horváth Zoltán Teleki László- és Trócsányi Zsolt Wesselényi Miklós-monográfiájával s Mikszáth Kálmán

és Vajda János műveinek kritikai kiadásával foglalkoznak, a negyedik pedig, a XX. századba átlépve, Jászi Oszkár és Bibó István szellemi hagyatékát vizsgálja s a „közeli és távolabbi jövő” lehetőségeinek elemzésével zárul.

A könyv szerkesztője tudatosan élt azzal a lehetőséggel, hogy strukturáló elvként használhatja fel Oltványi Ambrus életművének egymásra épülő, egymáshoz illeszkedő, egymást kiegészítő fő gondolataleit. Sokkal több ez, mint tanulmányválogatás: gondolátíveket formáló hagyományok, múlt, jelen és jövő kapcsolatai rajzolódnak ki. Az első tanulmány a szerző mindmáig kiadatlan doktori értekezésének egyik fejezete, amely egyszersmind például szolgál a mai jelölteknek a tudományos minősítés megváltozott korszakában; az 1982-ben megjelent utolsó pedig arról a jövőről szól, amelynek egyik része azóta múlttá vált: az akkori lehetőségek csak részben valósulhattak meg.

Arról a történelemről van szó, amelynek kulcskérdése az, hogy „egy adott helyzetben potenciálisan benne rejlő tendenciák valósággá válnak-e”. (305.) Ez jellemezte Bibó István tanulmányait is, aki „Egy-egy történelmi szituációban sohasem megmásíthatatlan végzetet látott, hanem olyan – bizonyos alapvető tényezők által körülhatárolt s korántsem mindig azonos kiterjedésű – alternatívamezőt, mozgási teret, amelyen belül konkrét emberi döntéseken és választásokon múlik, hogy az adódó lehetőségek közül melyek válnak valóra.” (261.) A történelemnek ez a felfogása az Eötvös József gondolkodását is jelentős mértékben meghatározó Tocqueville klasszikus alapvetéséig vezethető vissza a kötet anyagában, aki „A társadalmi fejlődés útját nem tartja mechanikusan determinálnak: emberi döntéseken és magatartásokon múlik, hogy egy történelmileg meghatározott mozgástérben potenciálisan benne rejlő lehető-

ségek közül az előnyösebbek vagy a kedvezőtlenebbek válnak-e valóra.” (170.)

Oltványi Ambrus leggyakrabban azokat a nagy egyéniségeket vizsgálta, akik vallották és erkölcsi imperativusként tartották számon ezt az axiómát. „Eötvös szilárdan hisz a tudománynak a fejlődést segítő, az emberiséget előbbre vivő szerepében, és ez a meggyőződése még pályája legcsüggedtebb pillanatában sem inog meg soha.” (98.) Leveleinek sajtó alá rendezője kimondja azt is, hogy milyen viszonyban áll a megjelentetett szövegekkel: „Eötvös személyisége, magatartása, önmagához való hűsége [...] – mint az autonóm, szuverén, belülről irányított ember eszményének megtestesülése – olyan ethoszt sugároz felénk, amely ma is példát és buzdítást kell hogy jelentsen számunkra.” (122.) „Széchenyi magatartáseszmenye a belülről irányított autonóm személyiség, illetve az ő szavával: a »*lelki független ember*«” (125., vö. 136.); naplójában „a kor reprezentatív ember-típusának: a belülről irányított, szuverén, autonóm embernek egyik jellegzetes önkifejezési formája volt” (140–141.); s „a XIX. század magyar történelmének egyik legkiemelkedőbb és legrokonszenvesebb alakja: gróf Teleki László”. (157.) John Stuart Mill *A szabadságról* írt értekezésében hasonló emberideált rajzol meg: ez „a sokoldalúan fejlett, képességeit a maga és a társadalom javára hasznosító autonóm személyiség eszménye”. (177.) A közösség tökéletesezésén fáradozók közül kivételesek azok, akik mint erkölcsi személyiségek is rendkívüliek. Azt, hogy a Pulszky önéletírását megjelentető textológust mennyire foglalkoztatja a szerzőnek nemcsak műve, hanem egyénisége is, jól jellemzi az előszó ítélete: „jellemének értékes vonásai mellett önkéntelenül észrevesszük némely gyengeségét is, mindenekelőtt a dicsekvésre, a maga jelentőségének túlbecsülésére való hajlamát”. (68–69.) Olyan, igen tág értelem-

ben vett kritikátörténet ez, amelybe beletartozik a tárgy erkölcsi értékelése is.

Oltványi Ambrus tudósi eszményképe átsugárzik a vizsgálat tárgyáról magára a vizsgálóra. Bibó Istvánt jellemzi így: „életművének lapjairól híven, a maguk teljességében rajzolód-
nak ki gondolkodói arculatának fő jellegzetességei. A világnézetnek az a mindvégig megőrzött lényegi azonossága”, amely életművét „annyira egyszerűsége veretívé (s egyszerűsége a korszak hazai eszmetörténetében oly kivételes tüneményé) teszi; a gondolatrendszer belső koherenciája, az alkalmazott vizsgálati módszerek komplex volta, valamint a mérsékelt, nem eszkatologikus színezetű optimizmus, az értelem és belátás erőinek fokozatos felülkerekedésébe vetett hit”. (258–259.) Ez az egybeesés azonban nem jelent kritikán felüli megítélést: a példakép is bírálható. A monográfiaíró Trócsányi Zsolt Wesselényi-könyve kiigazítást érdemel elfogultságai miatt (208–209.), s a Mikszáth műveit sajtó alá rendező Bisztray Gyula is megrovást kap azért, mert tárgya iránti lelkesedése „nemegyszer a tudományos tárgyilagosság követelményének áthágására készíti”. (233.) Bibó István mai, már-már kultikus felfogása szempontjából tanulságos az, hogy Oltványi Ambrus megítélése szerint „túlbecsülte a XIX. századi Közép-Kelet-Európa demokratizálódásának, polgári és nemzeti fejlődésének esélyeit, nem érzékelt a maguk teljességében az itt élő népek közötti fejlődésbeli aszinkronitások és más, a régióra nehezedő – akkor objektíve feloldhatatlan – ellentmondások súlyát” (263); s „aránytévesztés” az, hogy „egy konkrét – szerinte téves helyzetmegítélés és félelmi pszichózis sugallta – politikai aktust: az 1867-es kiegyezést minősített az ezután adódó problémák és feszültségek legfőbb előidézőjének”. (264.) A mesterként tisztelt tudós kritikáját a nemzetiségi

kérdésnek az egész kötetet jellemző előtérbe állítása támasztja alá: így Toldy *hungarus*-tudata (17.), Pulszky elfogultságai (46.), Eötvös toleranciája, Teleki László tisztánlátása (158–159.), az erőszakos magyarosítás Gyulai-féle bírálata (188.), Wesselényi nézetei (209.) és Jászi Oszkár javaslatai. (256–257.)

A tudományos megbízhatóság próbaköveinek tekinthető tanulmányai, bírálati és szövegkiadásai, egész életműve alapján a kötet szerzőjére is áll az, amit Eötvös József számvetéséből idéz: „egyes eszmékhez soha nem vesztettem el bizodalمامat”; s az is, hogy „egész életem ezen eszmék létesítésének volt szentelve, s mint magamat, úgy minden tehetségemet mindég csak ezen eszmék eszközeinek tekintetem”. (122.) Összegyűjtött írásából kirajzolódik az is, hogy milyen tehertől szabadult meg: 1958-ban még szólt Toldy osztályhelyzetéről (13.), s Lukács Györgyöt idézte a német romantika „retrográd” és „haladásellenes” jellegéről, e kor történetfilozófiájának „szélsőséges és kártékony” tételeiről (15–16.); 1982-ben viszont így összegezte már évtizedek óta érvényesített meggyőződését a Beszélőben: „A nemzetközi élet különböző színterein bekövetkezett fejlemények drasztikus módon cáfoltak rá a marxista történetfilozófia mítoszaira”. (303.) Mindvégig jellemző volt fejtegetéseire az objektív megismerésbe vetett hit és a racionalista világmagyarázat magabiztossága. Eötvös leveleit kiadva kizárta annak lehetőségét, hogy a szövegekben „őszintétlenségnek vagy szerepjátszásnak” lehessen nyoma, bár írójuk szerint „Azon öntudat, hogy közönség előtt állunk, mely mozdulatainkat figyelemmel követi, nagyobb vagy kisebb mértékben mindenkit színészé tesz.” (72.) Nacsády József „árnyaltan, és objektíven értelmezi” Mikszáth írásait (224.); a publicista Vajdáról „csak akkor formálhatunk teljesen hiteles képet, ha majd újságcikkeinek kriti-

kai kiadása is napvilágot látott”, s a kritikai kiadás VI. kötetének „mintaszerű filológiai apparátusa nagymértékben elősegíti a közölt szövegek helyes történelmi perspektívába állítását”. (237.) Eszerint a textológus – bizonyos esetekben legalább – eltekinthet attól, hogy minden írás lélektanához hozzátartozik a felvett vagy vállalt szerep; létezik számára objektív értelmezés, a művek ismeretében megrajzolható a teljesen hiteles kép, s van helyes történelmi perspektíva.

A kötet nemcsak szakirodalomba rejtett önvallomás, hanem állandóan megújuló figyelmeztetés is: a szerző (és a könyv szerkesztője) a jelenre vonatkoztatja a politikai gondolkodás legjobb hagyományait. Eötvös mondata ma szükségképpen mást jelent, mint a centralista *Pesti Hírlap*ban vagy 1976-ban, a tanulmány megjelenésekor: „még az egyes pártok kívánataiban is következetlenség uralkodik, s amerre fordulunk, negációkkal találkozunk, de sehol határozottan formulázott politikai követelésekkel, úgyhogy mindenkiről a legnagyobb bizonyossággal elmondhatjuk, mit nem akar, és senkiről sem tudhatjuk, hogy tulajdonképpen mit akar”. (82–83.) S az is tanulságos, ahogy Oltványi Ambrus *A XIX. század uralkodó eszméinek* ma is aktuális eszményét összefoglalja: „Eötvös szeme előtt olyan kor-

mányzati rendszer képe lebeg, amelyben a nyugalom szükséglete és a fejlődés igénye, a stabilitás elve és a dinamizmus követelménye összhangba kerülnek egymással, amely állampolgárai számára a szabadságot és a biztonságot egyaránt garantálja.” (92.)

Mit kifogásolhatott volna ő, a kritikai igényességét saját tudására és önmagával szembeni szigorára alapozó tudós ebben a kiadványban? Feltehetően keveset, hiszen hozzáértéssel, gondal és szeretettel elkészített tanulmányválogatást vehetünk kezünkbe. Talán azt tenné szóvá, hogy a *Hitel* és a *Világ* megjelenésének 150. évfordulójára közölt két cikke közül csak a második címében maradt meg a választott idézet, s az elsőből elmaradt a „Mit kell tenni s min kell kezdeni”; azt, hogy az egységesség céljából lerövidült a Szász Károlyról, Irinyi Józsefőről, Horváth Mihályról és Jászi Oszkáról szóló megemlékezés címe, s közülük kettőből hiányzik a – csak a bibliográfiából pótolható – jellemző idézet; azt, hogy ez utóbbinak nem pontos néhány tétele (10., 29., 78. és 79. sz.); s azt, hogy bár igen csekély számban, de megmaradt néhány sajtóhiba (23., 156., 185., 206., 208., 289.). Apróságok, igaz, de ezekkel szemben sem ismert könyörületet.

Korompay H. János

ISTVÁN FRIED: OSTMITTELEUROPÄISCHE STUDIEN

Ungarisch–slawisch–österreichische Beziehungen. Szeged, Institut für vergleichende Literaturwissenschaft, 1994. 158 l.

Ez a német nyelven megjelentetett kötet a szerző mintegy másfél évtized során írt, közép-kelet-európai tárgyú tanulmányait tartalmazza. Tárgyánál fogva elsősorban az irodalmi kapcsolatokat vizsgálja, ám óhatatlanul szélesebb körben, történelmi–kultúrtörténeti tanulságokra is kiterjeszkedve. Alcíme szerint a magyar–szláv–osztrák vi-

szonylatok kerülnek előtérbe, bár itt némi megszorítás sem felesleges, hiszen a szláv minősítés főképp az egykori monarchián belüli irodalmakra vonatkozik, ezek viszont – Fried érdeklődésének megfelelően – sokkal nagyobb súllyal szerepelnek az itt közzétett, s minden bizonnyal nemzetközi szakmai érdeklődésre számot tartó